

Migraziun

La migraziun è en il Grischun ina constanta istorica. Ella renda visibla l'istorgia d'in territori en contact cun regiuns vischinas, perquai che migrants e migrants traversan cunfins. Pervia da la geografia specifica han manà la paupradad e la mancanza da perspectives en il chantun, ma er il commerzi, la furmazion ed il turissem da differents temps ad ina gronda mobilitad. Ina vita sedentara era (ed è) savens limitada temporarain e causa las premissas economicas, betg l'unica furma d'existenza.

Suenter la migraziun da colonisaziun dals Guaisers dal temp aut-medieval hai dà durant il temp modern tempriv surtut ina migraziun da lavur ed ina migraziun confessiunala. Uschia han tschertgà il 16. tschientaner spirituals talians ed il 17. tschientaner ughenots franzos refugi en il territori da las Trais Lias. La persecuzion da strias dal 17. e 18. tschientaner da l'otra vart ha già sco effect secundar er ina migraziun sfurzada, cunquai ch'uffants suspectads da striegn en la Lumnezia ed en la Val S. Pieder èn vegnids surdads per rinforzar lur cardientscha a l'inquisiziun a Como e Milaun.

Ma er ina migraziun da furmazion, ina migraziun da povradad u ina migraziun da vacanzas han giugà ina rolla en il decurs dals tschientaners. Ellas eran (ed èn) savens ina cumbinaziun d'emigraziun, immigraziun e migraziun da return. Betg darar sa tracti d'ina migraziun multipla per motivs stagiunals, savens er d'ina migraziun da pendularis, tut tenor, sco che la lavur, la sanadad u las relaziuns sa midan. In exempel per quai è la creschientscha da la populaziun a basa da migraziun en il context dal turissem davent da la mesadad dal 19. tschientaner. **30.06**

Migraziun sco emigraziun ed immigraziun è sa mussada (e sa mussa) numericamain en moda differenta, dentant il pli a medem temp. Fin viaden il 17. tschientaner lavuravan miniers tirolais en la Surselva

u al Bernina, entant che millis Grischuns emigravan sco mercenaris. E schebain che la populaziun en il Grischun è sa reducida causa crisas economicas e guerras il 17. tschientaner, vegnivan lavurants bergamascos vinavant en l'Engiadina a far cun fain. A medem temp è er sa rinforzada la migraziun a l'intern dal Grischun: Guaisers han per part bandunà lur abitadis ed èn ids a star giu en la Val, Rumantschs èn emigrads da temp en temp en las vals dal sid. La populaziun residenta reagiva a quellas migraziuns internas il pli motivadas economicamain savens cun izolaziun ed impediva novas natiralisaziuns, per betg stuair parter la pastgira da diever communabel. Tras quai è creschì cunzunt il 18. tschientaner il dumber da la populaziun senza domicil stabel.

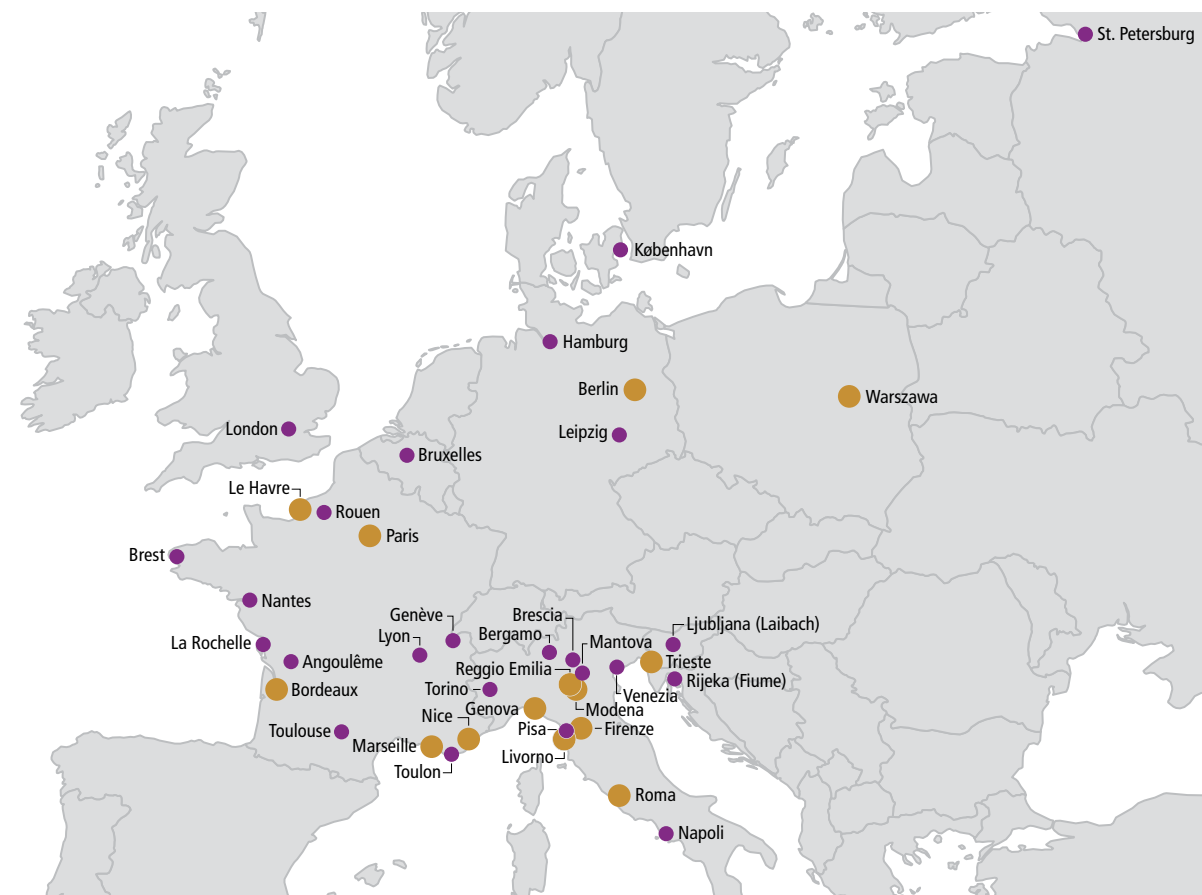
Gia dapi il cumenzament dal temp modern lavuravan bleras Grischunas e Grischuns a l'ester europeic dalunsch e damanaivel, singuls perfin sur mar, sco pastiziers. Quella migraziun da lavur ha manà dal 17. al 19. tschientaner millis persunas en numerus pajais ed ha purtà a medem temp considerabels chapitals en il Grischun,¹ entant che dunnas guardavan savens en absenza dals umens da la famiglia.² **30.01**

A la gronda mobilitad ha contribuì ch'er bleras artisanas e mastergnants grischuns eran activs en pajais vischins dal 17. al 19. tschientaner. Uschia èn vegnids ils spazzachamins da Mesauc e da Soazza a Vienna a stima, monopol e bainstanza, quai che sa basava però per part sin la lavur d'uffants. Entant che la lavur da spazzachamin vegniva fatga – sper ils creschids – er d'uffants e giuvenils, era l'ir en il Schuob, nua ch'uffants da purs servivan da la primavaira a l'atun en la Germania dal Sid sco forzas da lavur bunmartgadas e senza protecziun, mo ina migraziun da giuvens.³ ► **27 Dunna, um, uffant**

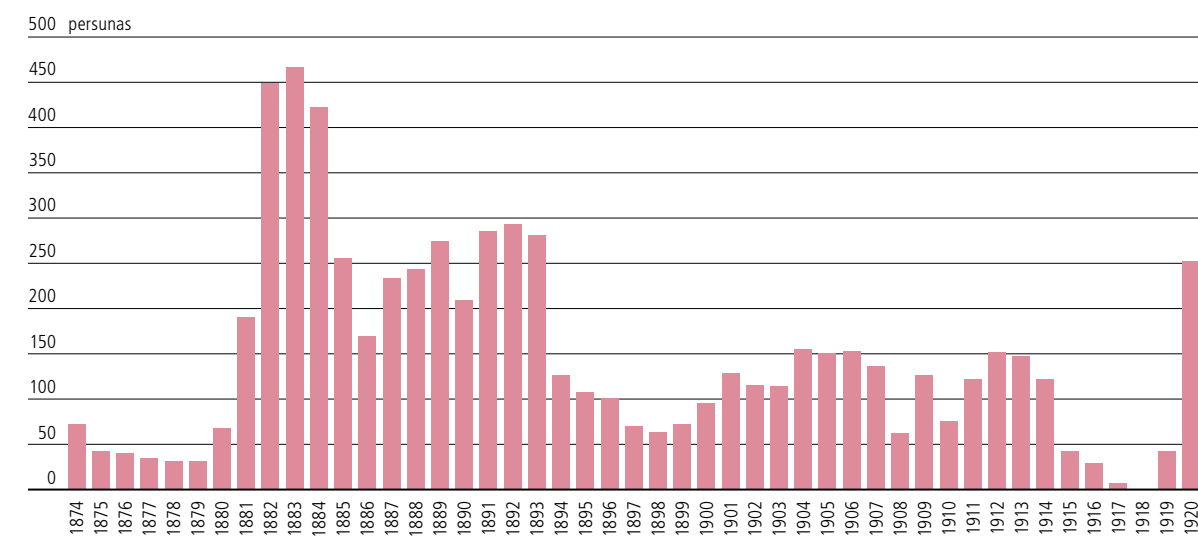
En tut ils moviments migratorics pli gronds giugavan raits da migraziun existents ina rolla: Las chadainas da migraziun vegnivan utilisadas

30.01 Pastiziers grischuns en l'Europa, 1400–1914
 Dal 15. tschientaner fin l'onn 1914 han pli che 16 500 giuvenils bandunà il Grischun per emprender en passa 1500 citads en 57 pajais da l'Europa, l'America e l'Africa dal Nord tar cumpatriots la professiun da pastizier (conditer, cafetier, destillatur da liquor, fabricant da tschigulatta, bierer) u per lavurar sco dama da buffet u gidantra da butia. Ils emprims eran occupads a Venezia, ulteriurs avant l'onn 1750 en l'Europa dal Sid e dal Vest, suenter l'onn 1750 en l'Europa Centrala e da l'Ost e la segunda mesadad dal 19. tschientaner en l'Engalterra e sur mar. Passa in terz da tut ils pastiziers è registrà en la Frantscha. Pastiziers ch'avevan success promovevan il turissem en la patria u construivan chasas sco la «Villa Kiew» u «Zur Stadt Riga» a Cuira, sco er il «Château Bruxelles» a Tavau. Annotaziuns uffizialas e brevs raquantan dentant da dira lavur, da schicanas, d'encreschadetgna, da concurrenzas u da la mort prematura da blers pastiziers.

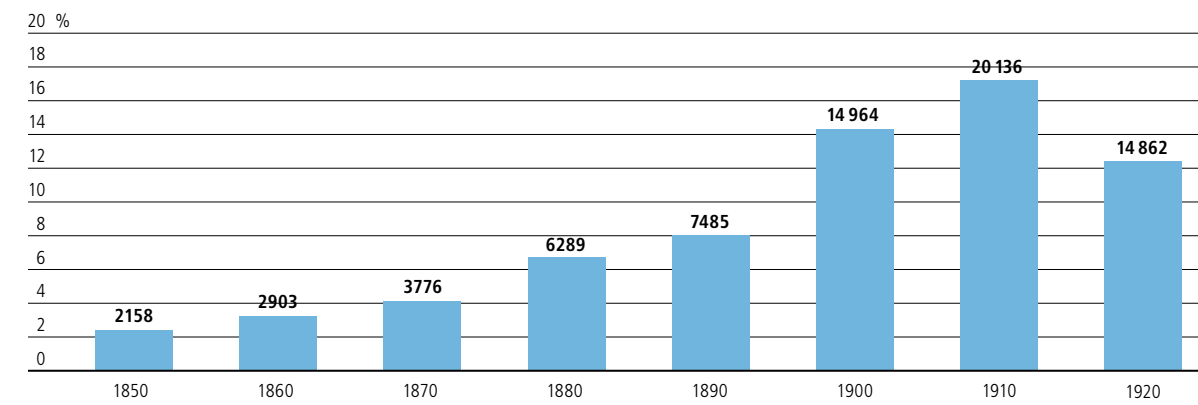
■ sur 200 pastiziers
 ■ sur 100 pastiziers

30.02 Emigraziun dal Grischun en l'America, 1874–1920
 Suenter las emprims undas d'emigraziun en il context da crisas da nutriment (1816/17, 1848–1850) èn emigrads ils onns 1880 pusè blers umans ed èn daventads purs en il Midwest dals Stadis Unids da l'America u èn s'engaschads sco tschertgader d'aur, tagliallaina u mulschader e signun en California – savens per la dubla u tripla paja d'in magister da la scola populara en il Grischun. Fin l'onn 1920 èn sa rendids anc ina giada 6873 umans en l'America. Il dumber total per il 19. tschientaner importa almain 10 702 persunas. In pèr paucs èn er ids en l'Australia e la Nova Zelanda. Agenturas han gudagnà cun l'emigraziun: l'onn 1883 devi en il Grischun 19 agents cun en media 25 clientas e clients, la settavla quantidad d'agents per abitant da la Svizra.

30.03 Quota da persunas estras en il Grischun, 1850–1920
 Da l'onn 1850 a l'onn 1910 è creschida la part da la populaziun estra da 2,4% a 17,2%. Quai era er ina consequenza dal svilup da l'economia turistica e dals gronds projects d'infrastructura.

30.08 Swiss Colony Lake Badus
 L'onn 1877 vivevan Tujetschinas e Tujetschins sper Ramona, Lake County, South Dakota. Tenor la muntogna da chasa dal Tujetsch Piz Badus han els numnà il lai Lake Badus. Theresa Schnell era l'emprima scolasta, Joseph Muggli l'emprim possessur d'ina stizun. Fin oz èn Berther, Cajacob, Casutt, Decurtins, Deragisch, Derungs, Giossi, Rensch, Schnell, Tuor e Wolf numns usitados là.

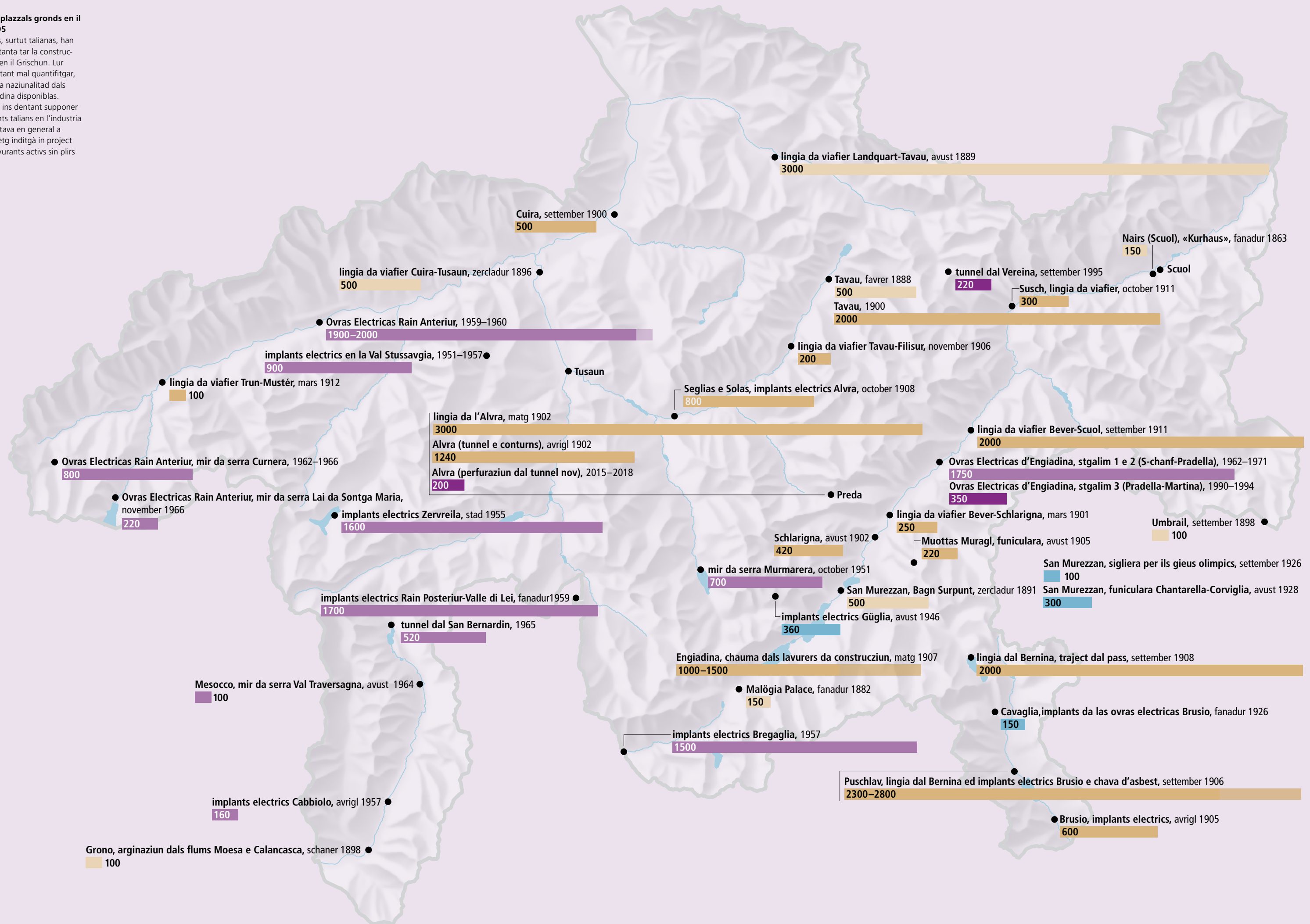
30.09 Cuschinieras e lavurers da construcziun a Calantgii, 1957
 Betg mo ils lavurers, mabain er il personal da la mensa dals plazzals derivava savens da l'Italia. Il maletg mussa la cuschiniera e collavuraturas ensemen cun lavurers davant la dimora dal plazzal sper Calantgii l'onn 1957, cur che la via d'access al nord è vegnida preparada per la construcziun dal mir da Valle di Lei.

Forzas da lavur sin plazzals gronds en il Grischun, 1863–1995

Forzas da lavur estras, surtut talianas, han giugà ina rolla impurtanta tar la construcziun d'infrastructura en il Grischun. Lur preschientscha è dentant mal quantifitgar, infurmaziuns davart la naziunalitad dals lavurants n'èn betg adina disponiblas. Fin ils onns 1970 pon ins dentant supponer che la part da lavurants talians en l'industria da construcziun muntava en general a 70–90%. Sch'i n'è betg inditgà in project per in lieu, eran ils lavurants activs sin plirs plazzals.

- 1863–1899
- 1900–1918
- 1918–1946
- 1947–1971
- 1972–1995

30 tant per emigrar en l'America sco er per immigrar il 20. tschientaner da l'Italia, da zezens dal Tirol dal Sid ils onns 1960 u d'umans dal Portugal dapi ils onns 1990.

Dal 18. tschientaner al cumenzament da l'Emprima Guerra mundiala han manà povradad e mancanza da perspectives, dentant er relaziuns e gust da l'aventura var 1300 persunas dal Grischun en la Russia.⁴ Il 19. tschientaner èn alura sa rendidas millis persunas surtut en l'America,⁵ entant che mastergnants qualifitgads èn immigrads ed han emplenì las largias ch'èran resultadas.⁶ 30.03

Il return da pastiziers ed il svilup dal turissem modern han manà il 19. tschientaner ad ina creschentscha da l'economia ed in'immigraziun, uschia ch'il Grischun ha preschentà l'onn 1890 per l'emprima giada in saldo da migraziun positiv. Cunresponsabels eran millis lavurers da construcziun, il pli da la Valtellina u d'altres regiuns da la Lombardia, savens da lieus cun ina tradiziun da tschientaners da migraziun stagiunala en il Grischun. 30.04, 30.09, 30.11 A medem temp prosperavan agenturas d'emigraziun. Cun quellas e cun chadainas da migraziun èn emigrads tranter ils onns 1850 e 1900 pli che 6100 umans en l'America, L'Australia e la Nova Zelanda.⁷ 30.02, 30.08

Il cumenzament da l'Emprima Guerra mundiala ha fatg fin a la fasa liberala da la mobilitad ed ha bunamain interrutt la migraziun. Da nov dominava in reschim da migraziun rigid ch'ha refusà en la Segunda Guerra mundiala perfin fugitivs giudaics, entant che schuldads polonais avevan engaschaments da lavur en champs d'internament. En il context dal turissem a partir da la segunda mesadad dal 19. tschientaner èn sa chasads adina dapli Tudestgs a Tavau e Talians en l'Engiadina'Ota. Uschia è creschì dapi il temp tranter las guerras er il dumber da quels che simpatisavan en il Grischun cun ina ideologia nazionalsocialistica u fashistica. A medem temp èn arrivads fugitivs antifaschistics e giudaics durant la Segunda Guerra mundiala dal Montafun austriac en il Partenz e da l'Italia en il Grischun dal Sid, per part cun toleranza da la guardia da cunfin.

Da l'onn 1910 al cumenzament dals onns 1980 preschentava il Grischun ina bilantscha migratorica negativa, schebain che sunter l'onn 1945 èn puspè immigrads en connex cun la construcziun d'ovras electricas, sco gia tar la construcziun da la viafier fin l'onn 1914, millis lavurers talians e pli tard er jugoslavs, portugais e spagnols cun l'uschenumnà statut dals stagiunaris.

El limitava tranter ils onns 1934 e 2002 la durada da dimora a maximalmain nov mais l'onn e scumandava da midar il lieu da domicil ed il patrùn. Da las ragischs da la «defensiun naziunala spiertala» è naschida ina realtad discriminanta che sa basava sin xenofobia e l'idealizaziun

da stabilitad (sentiment d'attaschadadad a la patria). Da quel sistem d'exploitaziun eran pertutgads er uffants. Perquai ch'ils stagiunaris na dastgavan betg trair suenter lur famiglia, vivevan els sco «uffants zup-pads», adina en tema da vegnir expulsads. Ma er cun migraziun interna vegniván savens recrutadas forzas da lavur bunmartgadas. Uschia s'obligavan dunnas ed umens da la Surselva u da la Tumleatsta quasi sco stagiunaris en l'agen chantun en l'industria turistica grischuna.⁸

Sunter l'Emprima Guerra mundiala è suandada ina migraziun da dunnas da l'Italia, da la Germania e da l'Austria ch'ha cuntinuà er suenter l'onn 1945.⁹ Bleras da quellas dunnas savens fitg giuvnas èn s'engaschadas en l'hotellaria e la gastronomia u sco servientas sut kundiziuns zunt difficilas.¹⁰ 30.05, 30.10

Anc pli mal èsi i als viagiants jenics betg sesents. ► **31 Comunità ed exclusiun** Els duevan vegnir assimilads per motivs rassistics, per quel sco-po ha l'ovra d'agid da la Pro Juventute «Uffants da la via» preni d'uffizialmain ils uffants a tschients familias. A partir da l'onn 1972 ha cumenzà grazia al squitsch da rapports medials ina discussiun publica, ch'ha terminà quella pratica ostila a la migraziun ed a la mobilitad.

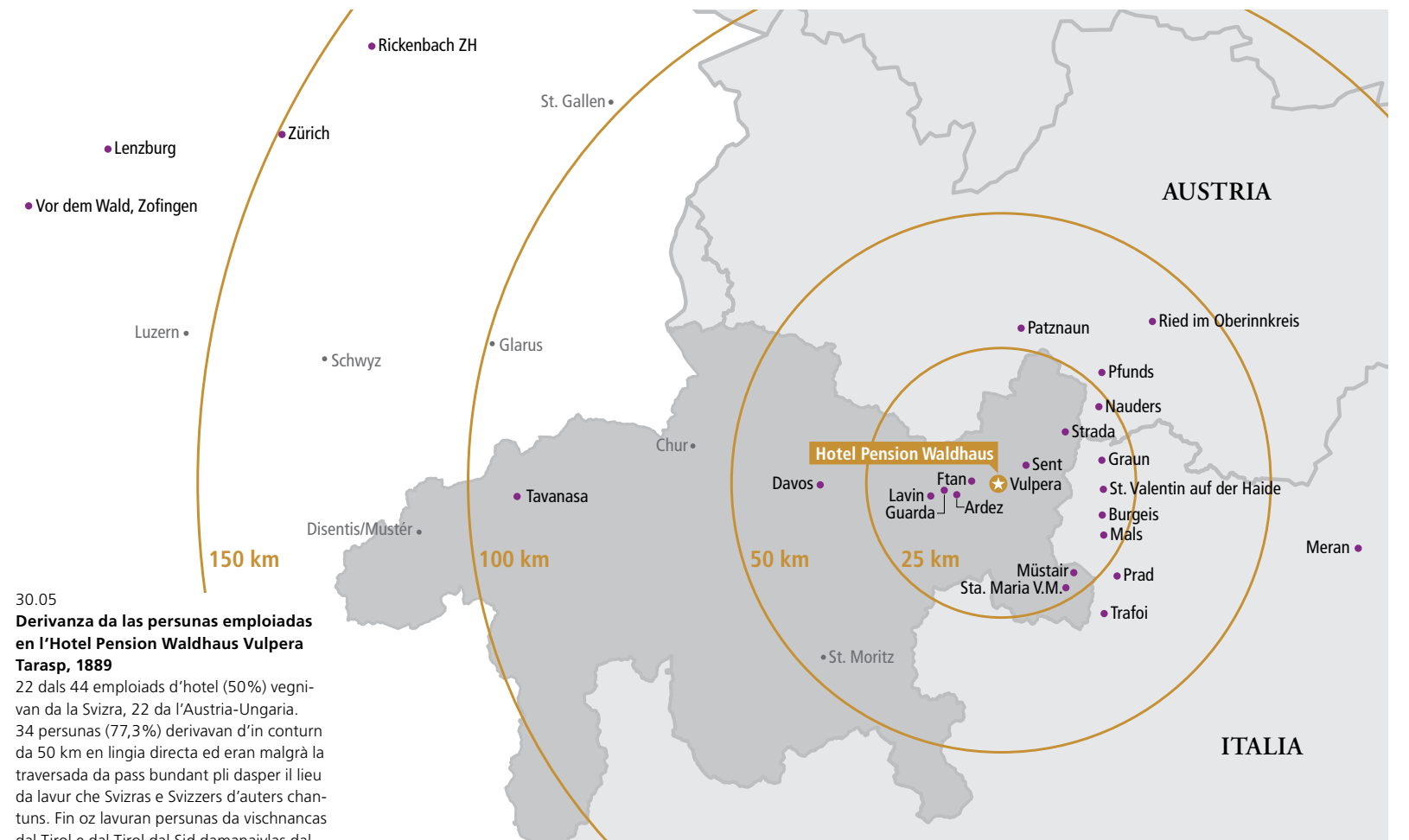
Durant l'entir temp modern eran la fugia da guerras e persecuziun motivs da migraziun impurtants. Quai n'è er betg sa midà suenter la Segunda Guerra mundiala. Uschia èn vegnids l'onn 1956 fugitivs da l'Ungaria er en il Grischun, e dapi la fin da la Guerra freida han tschertgà blers umans refugis da guerras en la Sri Lanka, l'Eritrea, la Jugoslavia, l'Afganistan, la Libia, la Siria, en l'Irac, en il Jemen ed er en l'Ucraina. Auter che quai ch'il discurs da migraziun public sugerescha, resta il dumber da dumondas d'asil approvadas pitschen.¹¹ La libra circulaziun da persunas ha levgià a partir da l'onn 2002 la mobilitad cun la UE. Sper la migraziun da lavur (sectur da servetschs, professiuns da tgira) gioga adina dapli l'abitad multilocal ina rolla (abitaziuns secundaras). Ils currents da finanzas che sa furman uschia fan vegnir il spazi d'abitad adina pli char, quai che promova vinavant l'emigraziun causa furmaziun e professiun d'umans giuvens surtut da regiuns muntagnardas. 30.07

1 Kaiser 1985; Michael-Cafilisch 2024.
2 Pfeifer 2008, p. 15–60.
3 Seglias 2007.
4 Bühler 2003.
5 Hendry 2011.
6 Brunold 1994, p. 492, Mathieu 1983.
7 Michael-Cafilisch 2008.
8 Fischbacher 1991.
9 Althaus 2017.
10 Nussio 2020.
11 Graf 2020.

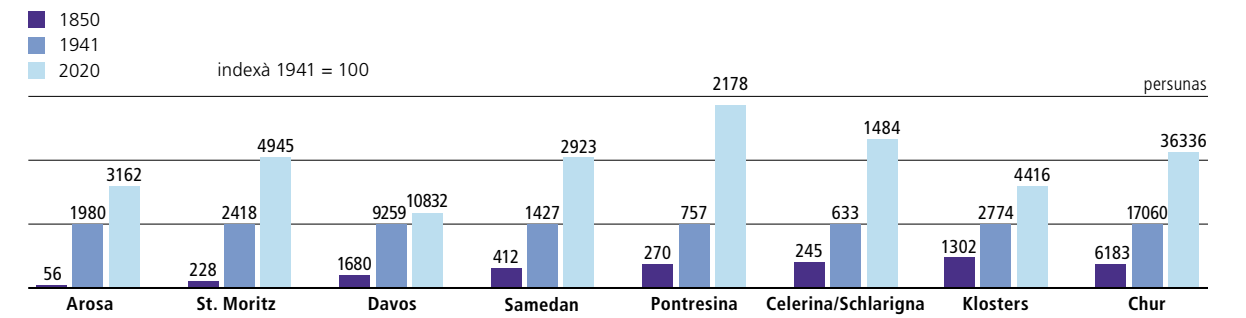
30.10
Gidantra da cuschina cun uffant
Ina giuvna Taliana ha in uffant en bratsch. La dunna da la Valtellina ha lavurà l'onn 1947 sco gidantra da cuschina stagiunala en ina pensiun a Puntraschna. Sch'i sa tracta dal figl da la famiglia possessura u dal figl da giasts, n'è betg cler.

30.11
Memoria als cumpogns, victimas dal 29 d'avust 1911
Disgraziads en la Val Mela (Zernez) eran Pio Maccaferri (Bologna), Giovanni Sertorio (Ponte en Valtellina), Valentino Tonin (Arsiè), Natale Tenni (Tirano), Giovanni B. Ducoli (Breno), Antonio Negretti (Bulgarograsso), Bartolomeo Abati (Lovere), Lorenzo Capaccioli (Montevarchi), Domenico Pola (Aviano), Domenico Sandrini (Breno), Giacomo Picciulli (Gorzone) e Giovanni Lorenzini (Forni).

30.05
Derivanza da las persunas emploiadas en l'Hotel Pension Waldhaus Vulpera Tarasp, 1889
22 dals 44 emploiads d'hotel (50%) vegniván da la Svizra, 22 da l'Austria-Ungaria. 34 persunas (77,3%) derivavan d'in cuntorn da 50 km en lingia directa ed eran malgrà la traversada da pass bundant pli dasper il lieu da lavur che Svizras e Svizzers d'auters chantuns. Fin oz lavuran persunas da vischnancas dal Tirol e dal Tirol dal Sid damanaivlas dal cunfin en grond dumber en l'Engiadina Bassa.

30.06
Svilup demografic en lieus turistics, 1850–2020
Lieu cun turissem han gi tranter ils onns 1850 e 1941 grondas ratas da creschentscha. La migraziun promovida dal turissem ha savens manà ad in ulteriur svilup da la vischnanca. Sulettamain Cuira sco center politic ed economic è creschida er independentamain dal turissem.

30.07
Bilantscha da migraziun da la populaziun permanenta en il Grischun, 2020
La migraziun è ina constanta: L'onn 2020 han midà en il Grischun 28 873 umans (14,4% da la populaziun) lur domicil. 7251 persunas (3,6%) han midà la vischnanca, pervia da quai resta quel dumber il medem tar l'immigraziun sco tar l'emigraziun. 4174 umans (2,1%) han midà en auters chantuns, 4026 (2%) èn immigrads da là. 3810 umans (1,9%) èn vegnids da l'exteriur, entant che 2361 (1,2%) èn sa rendids a l'exteriur.

Immigraziun
total
internaziunala
interchantunala
intercommunal

Emigraziun
total
internaziunala
interchantunala
intercommunal

